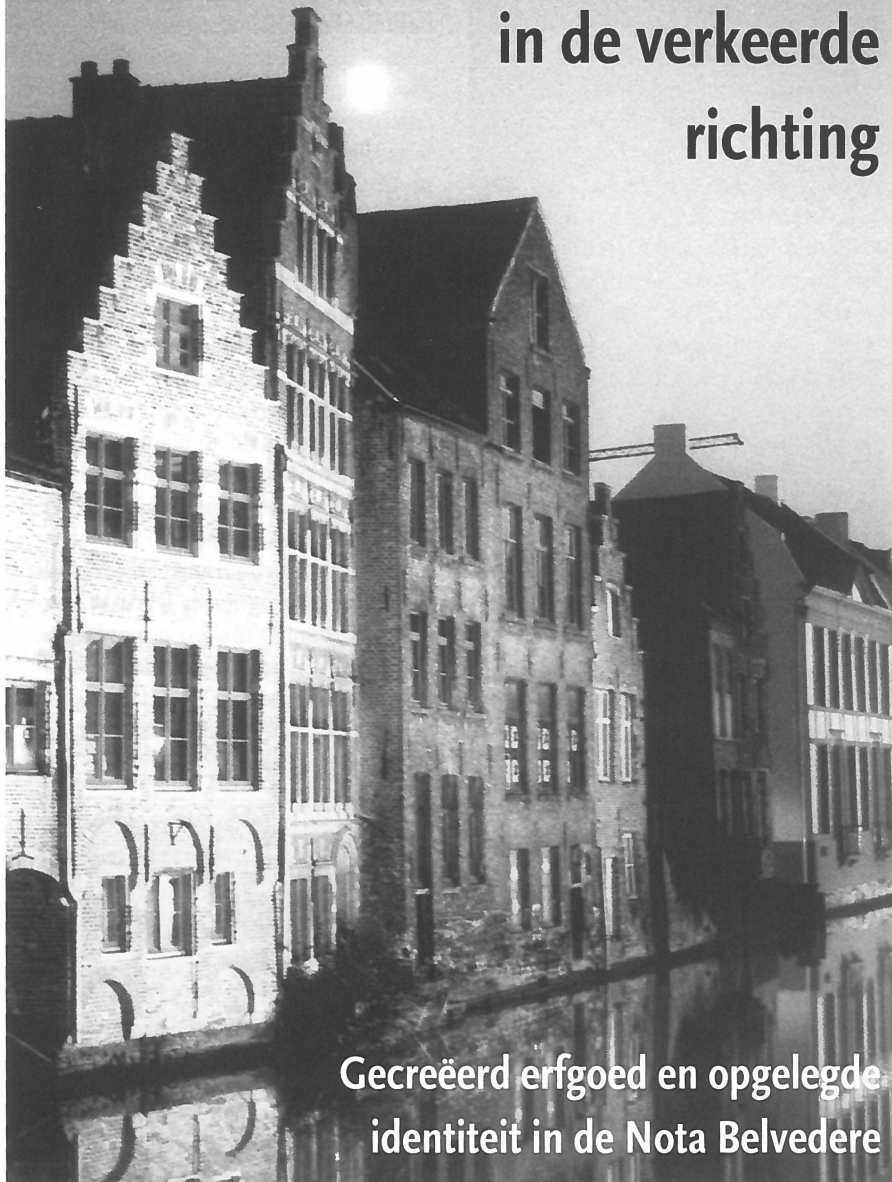

Uitzicht vanaf het verkeerde punt in de verkeerde richting

Gecreëerd erfgoed en opgelegde
identiteit in de Nota Belvedere

(Foto Marie Verheij)

Om homogenisering van de leefomgeving tegen te gaan, moet volgens de Nota Belvedere cultuurhistorische identiteit als leidraad worden gebruikt bij ruimtelijke inrichting. Het is echter de vraag of in de hedendaagse multiculturele samenleving nog kan worden gesproken over één erfgoed en één identiteit.

GREGORY ASHWORTH EN MARIE-JEANNETTE KUIPERS

De Nota Belvedere richt zich op het verkeerde. De doelen zijn slecht gedefinieerd en waarschijnlijk niet haalbaar. De gevolgen van de in de nota gehanteerde logica zullen verdere vooruitgang op het gebied van monumentenzorg en erfgoedplanning eerder vertragen dan versnellen. De Nota Belvedere gaat ervan uit dat gebieden, landschappen en steden hun onderscheidende identiteit ontleenen aan hun culturele geschiedenis en dat op die manier ruimten in plaatsen worden veranderd. Er wordt echter niet beschreven waarom en hoe dit zou kunnen plaatsvinden of op zijn minst waarom het nuttig zou kunnen zijn. Er wordt simpelweg aangenomen dat geschiedenis identiteit creëert.

Echter, identiteit wordt aan landschappen toegeschreven, niet door hen gegeven. Fysieke eenheden zoals stenen, bakstenen, bomen, rivieren en heuvels hebben geen intrinsieke culturele waarden, totdat iemand ze hiermee begiftigt. De actieve variabele is daarom de 'iemand'.

Middeleeuwse panden in het centrum van Gent.

In tegenstelling tot wat er in de nota wordt beweerd, is in een pluriforme samenleving identiteit meervoudig in plaats van enkelvoudig. Het proces van identificatie is daardoor het interessantste onderwerp: wie identificeert zich met wat, waarom en waardoor. De nota gaat hieraan voorbij doordat ze uitgaat van een enkelvoudige identiteit. In de context van de verschillende manieren waarop het verleden wordt gebruikt, kan worden gesteld dat erfgoed is gecreëerd en niet ontdekt: iedere groep creëert zijn eigen erfgoed. Het verleden kan niet worden bewaard. Zelfs haar doffe, selectieve en verstoorte herinneringen en fysieke overblijfselen zijn kortstondige, vergankelijke en hedendaagse creaties.

In de nota staat beschreven dat voor bewoners en toeristen het culturele erfgoed de spiegel van de bewoningsgeschiedenis vormt. Precies het omgekeerde is echter het geval. Cultureel erfgoed is een afspiegeling waarover door onszelf, of door iemand anders vóór ons, is besloten dat wij dat willen afspiegelen. Dit betekent dat plaatsidentiteit dynamisch is en niet statisch, waardoor het voor de nota onmogelijk is om regionale identiteiten voor eeuwig en voor iedereen vast te stellen, te inventariseren en vervolgens te bewaren.

De aanname van een homogene cultuurhistorische identiteit is misschien wel een verdeeldheid zaaïende en mogelijk gevaarlijke gevolgtrekking. Van een plaats wordt aangenomen dat die één universeel geaccepteerde identiteit heeft, die een door iedereen goedgekeurde verzameling van cultuurhistorische waarden afspiegelt. Het is twijfelachtig of er in Nederland ooit een dergelijk consensus heeft bestaan.

Echter, ook al was dat zo, dan is daar al lang een einde aan gekomen. Natuurlijk zijn plaatsidentiteiten lang geleden gebruikt door regerende elites voor de legitimatie van hun machtsuitoefening. Hoofdzakelijk in het Europa van de negentiende eeuw creëerde het nationalisme erfgoed, waaraan vervolgens de nationale identiteit kon worden ontleend. Dit vervangen door of aanvullen met een lokalisme of regionalisme onder het voorwendsel dat iedereen het er mee eens is, zou in politiek opzicht

selectief, in sociaal opzicht ontvrend en uiteindelijk zelfvernietigend kunnen zijn.

De Nota Belvedere beschouwt de globalisering van de economie en van de samenleving, met als onvermijdelijk gevolg een onwenselijke standaardisatie van vele aspecten van de omgeving, als een betreurenswaardige 'vermaatschappelijking', die door het versterken van de lokale identiteit in evenwicht kan worden gebracht. Hier is natuurlijk niets nieuws aan, vooral geografen verkondigden dit idee al een eeuw of langer geleden. Vidal de la Blache vreesde dat de economische verandering van industrialisatie aan het begin van de twintigste eeuw zijn levenslange zoektocht naar de afzonderlijke regionale identiteit van de 'pays' zou vernietigen. Als de geografie gelegen was in het lokale onderscheid, dan was het verlies hiervan het verlies van de 'echte' geografie. Recenter in het verleden zijn we gewaarschuwd voor de komst van de 'non-place urban realm' of van 'place-

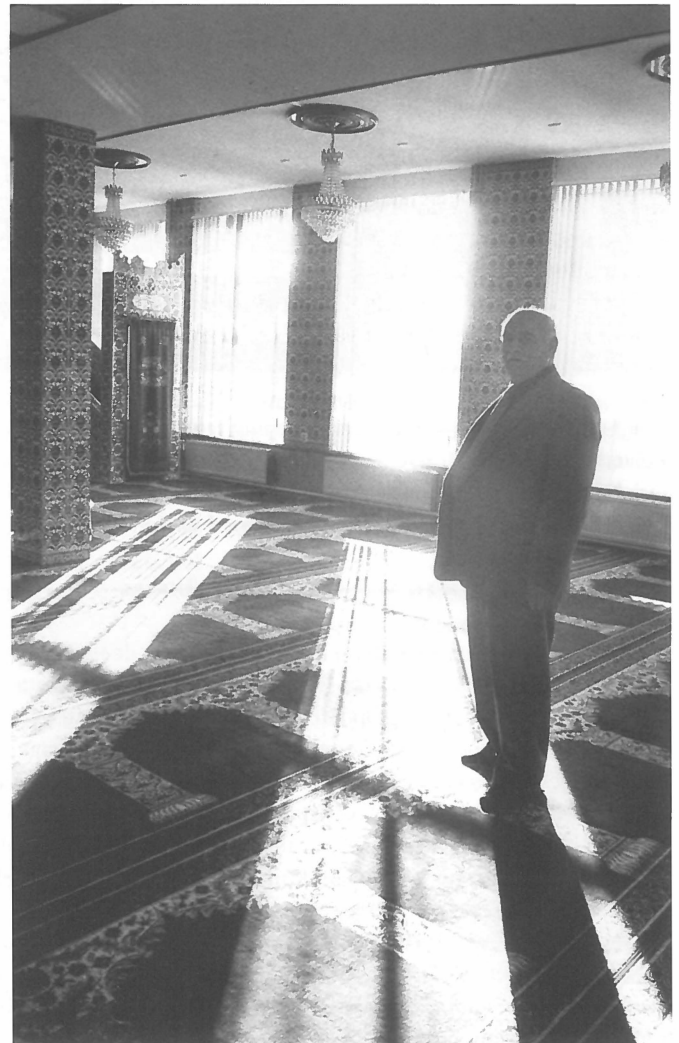
lessness'. Hoewel de voorspellingen allemaal een beetje extreem zijn, zit er toch een kern van waarheid in.

Identiteitsloze leefomgeving

De Nota Belvedere is geen laatste poging van verzet tegen de wereldwijde trends en evenmin een poging van tegenstanders van industriële modernisering om zich terug te trekken in de citadel van het inheemse en de folklore. De nota probeert wel het ontstaan van een gehomogeniseerde 'global village' uit te stellen, terwijl die, desnoods met tegenzin, moet worden aanvaard. Bovendien zullen er altijd oases van lokale identiteit overblijven. Het benadrukken van de lokale identiteit is een mes dat aan twee kanten snijdt. Erfgoed dat wordt gebruikt bij de verdediging van lokale identiteit kan een verraderlijke bondgenoot zijn. 'Heritagisation', het proces met behulp waarvan geselecteerde aspecten van het verleden opnieuw worden weergegeven voor hedendaags gebruik, maakt deel

uit van hetzelfde proces van globalisering dat het juist zou moeten tegengaan. Het wordt uitgevoerd door multinationale ontwikkelingscorporaties die inspelen op globale eisen. Monumentale 'waterfronts' worden van San Fransisco tot Rotterdam 'ge-Rousificeerd' door de ontwikkelingscorporatie Rouse en haar volgelingen. Zowel kunstenaars, architecten en ontwerpers als hun opdrachtgevers, politici en ambtenaren, worden op hun beurt weer onderworpen aan internationale trends en modes. Natalini, Gehry, Rogers, Mendini, Foster, Libeskind en anderen hebben bij het opnieuw vormen van de steden van de wereld gebruik gemaakt van precies deze culturele identiteit, afgespiegeld in globale afbeeldingen van erfgoed. Het is dan nauwelijks verwonderlijk dat dit heeft geresulteerd in een soort van 'cataloguserfgoed' dat het maken van onderscheid tussen Louisbourg Square in Boston en het Martiniekerkhof in Groningen of tussen de Bottscherstrasse in Bremen en 'Gastown' in

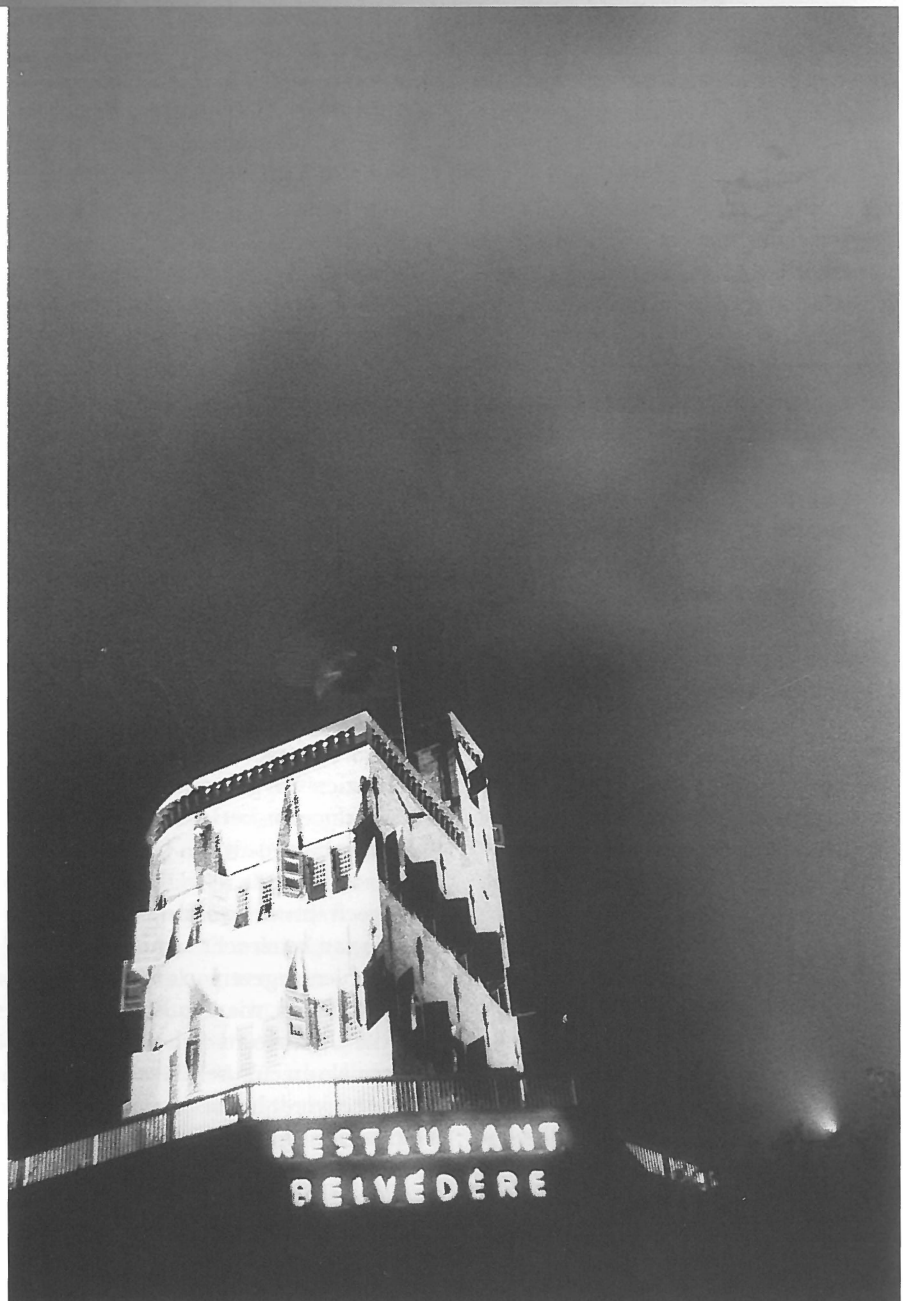
Turkse moskee in een monumentaal pand in Tiel. Rechts het interieur.

Restaurant Belvedere in Nijmegen.

Vancouver bemoeilijkt. Erfgoed is zowel in haar eisen als in haar uitwerking globaal, en dus in hoge mate gestandaardiseerd.

Zowel het benadrukken van het belang om de betekenis van omgevingskwaliteit en van de 'leefomgeving' te erkennen, als de planning om die te verbeteren, is niet nieuw. Wel nieuw is de introductie van het verbindende concept van cultuurhistorische identiteit, die volgens de Nota Belvedere voor een groot deel ruimtelijke kwaliteit creëert ten gunste van de leefomgeving. Dat in de nota de begrippen grotendeels ongedefinieerd blijven is van minder grote zorg dan het ontbreken van een heldere uiteenzetting van het proces. Kwaliteit wordt gekoppeld aan diversiteit en aan de verscheidenheid in fysieke en gebouwde omgevingen. Waarom diversiteit de voorkeur moet hebben boven homogeniteit wordt niet duidelijk gemaakt. Belangrijker is dat diversiteit te beperkt wordt gedefinieerd en dat als gevolg hiervan grotendeels wordt voorbijgegaan aan haar werkelijke bijdrage aan de omgevingskwaliteit. Hoewel er veel aandacht wordt besteed aan de diversiteit van bouwstijlen en leeftijden, wordt er voorbijgegaan aan sociale diversiteit. Dit is een gemis, niet alleen omdat ruimtelijke kwaliteiten verschillend gewaardeerd worden, maar ook omdat het juist deze verschillen zijn die een groot deel van de kwaliteit zelf creëren. Als cultuur het actieve ingrediënt is in het vormen van diversiteit in landschappen en stadslandschappen dan is het bijzonder betreurenswaardig dat cultuur zelf als monolithisch wordt beschouwd. Enige sociale diversiteit is hier totaal afwezig. Het woord cultuur wordt in de nota op overvloedige wijze in vele contexten gebruikt maar nooit met het voorvoegsel 'multi' ervoor. In een multiculturele samenleving kennen diverse bevolkingsgroepen op verschillende manieren identiteit toe aan een plaats, gebied of gebouw. Wanneer dit niet wordt onderkend, bestaat het gevaar dat er een zogenaamd 'gedifferentieerde' leefomgeving wordt ontwikkeld waarmee weinig of geen van deze verschillende bevolkingsgroepen zich kunnen identificeren. Dit proces zou uiteindelijk kunnen leiden tot een identiteitsloze leefomgeving.

(Foto Mariet Verheist)

Opgelegde diversiteit

De Nota Belvedere pleit voor een samenwerking van nationale, provinciale en gemeentelijke lagen en een impliciete decentralisatie. Hierin zit echter een tegenstrijdig element. Aan de ene kant is de algehele strekking van de nota een pleidooi voor de versterking van de lokale schaal door de erkenning van lokale identiteiten en de essentiële uniciteit van plaatsen. Aan de andere kant legt de nationale overheid gebieden en steden hun lokale identiteit op: hoewel er wordt gepleit voor lokaal creatief initiatief, wordt er nauwelijks ruimte overgelaten voor het uitvoeren van dergelijke initiatieven. Het gehele tweede deel van de nota inventariseert een vooraf geselecteerde en afgegrensde lijst van gebieden en steden en beschrijft

vervolgens niet alleen precies wat de kwaliteiten zijn maar ook wat voor acties er zouden moeten volgen. Lokaliteit kan niet op een zodanige manier worden opgelegd en evenmin kan diversiteit worden gevoed door een dergelijk gecentraliseerd en door experts aangestuurd systeem. Het zou uiteindelijk kunnen leiden tot de sociale uitsluiting van delen van de plaatselijke bevolking die zich er niet mee kunnen identificeren.

De interessantste en waarschijnlijk meest voortdurende actie heeft in feite al plaatsgevonden. Dit is de inventarisatie van de zogenaamde 'Belvederegebieden' en 'Cultuurhistorisch belangrijke steden'. De eerste categorie beslaat ongeveer een derde van het totale Nederlandse landoppervlak en omvat de

achttien locaties en gebieden die worden voorgesteld aan UNESCO als werelderfgoed. De tweede groep bestaat uit 105 steden uit alle provincies, behalve Flevoland. Beide kaarten leiden tot meer vragen dan antwoorden. Daar erfgoed selectief is, is het jammer dat de nota voorbijgaat aan sleutelvragen, zoals wie selecteert, op basis van welke criteria, wie daarbij wordt misdeeld en wat voor gevolgen dat met zich meebrengt. Deze vragen worden gesteld noch beantwoord. Hierdoor blijft onbekend of er te veel of te weinig wordt geselecteerd. Elke bewoonde plaats heeft cultuur en geschiedenis en is van belang voor iemand, op een bepaalde tijd, op een bepaalde manier.

De nota kent het hele land 'historisch-geografische basiswaarden' toe. Elke grote stad en bijna alle kleinere steden zijn onder de noemer 'van cultuurhistorisch belang' opgenomen. Wat rest is het zoeken naar de plaatsen die zijn buitengesloten, waarvan de centrale overheid vermoedelijk heeft gesteld dat ze cultuur noch identiteit bezitten. Het is onduidelijk wat de gevolgen hiervan zijn voor plaatsen als Lelystad, Drachten, Zoetermeer en Almere, die van betekenis zijn geweest in de planningsgeschiedenis, die over een unieke cultuur beschikken en die ongetwijfeld een voor hun inwoners kenmerkende identiteit bevatten. Omgekeerd is het zo dat een te veel omvattende lijst Rotterdam beschouwt naast Sloten en Maastricht naast Ootmarsum. Dat is niet erg handig als planningsleidraad voor de grote metropolis met nationale en internationale 'showcase' functies, voor de multifunctionele steden van middelbare grootte, en voor de kleine erfgoed-'gems'. De meest pakkende kritiek is echter, dat dit een door experts aangestuurde, top-down beoordeling is, waarbij de culturele identiteit van de Nederlandse gebieden en steden wordt geclassificeerd voor de gehele samenleving, en vermoedelijk voor alle tijden.

Het Engelse alternatief

De kritiek op de aannames en logica van de Nota Belvedere leidt tot de vraag of het op een andere manier had kunnen worden gedaan. 'English Heritage', de centrale overheidsinstelling verantwoordelijk voor monumenten, cultuur en gerelateerde activiteiten in Engeland, is tegenwoordig druk bezig met de voorbereiding van een groot beleidsdocu-

ment over de 'historische omgeving'. Alhoewel bezig met dezelfde opgave, het insluiten van erfgoed in ruimtelijke planning als een centrale overweging, vordert het op een geheel andere wijze, en is het uiteindelijk op een heel ander punt beland.

Vijf breed opgezette discussiegroepen hebben op betekenisvolle wijze met de titels 'belonging', 'valuing', 'caring', 'growing' en 'using' hun startnota's aangeboden voor openbaar gebruik (beschikbaar en open voor commentaar van het publiek op het internet, op www.english-heritage.org.uk). Niet alleen de zo breed mogelijke participatie en open discussie zijn noemenswaardig, ook de aannames die er aan ten grondslag liggen. Zo wordt naast de vorm ook de functie van erfgoed behandeld en staat zowel het hedendaagse als het toekomstige gebruik van erfgoed centraal, evenals de belangrijke vragen ten aanzien van gebruikers, namelijk: wiens erfgoed is het? Verder wordt erfgoed beschouwd als een bijna oneindige reeks van flexibele mogelijkheden, wat blijkt geeft van de uitdaging van het maken van keuzes. Er wordt veelvoudig antwoorden gegeven op vragen als: wiens verleden, wiens cultuur en wiens identiteit, gebaseerd op het erkennen van sociale en culturele verschillen. Tenslotte wordt het belang van zowel een allesomvattend erfgoed, waaraan iedereen zijn identiteit kan ontleen, als van verschillende soorten erfgoed die ieder afzonderlijk van betekenis zijn voor een bepaalde bevolkingsgroep, in het behoud van sociale samenhang benadrukt.

Of er praktische planningsmaatregelen uit zullen volgen of niet, de juiste vragen worden gesteld aan de juiste mensen, op de juiste manier: in een context van de erkenning van de functies en het belang van erfgoed binnen een multiculturele samenleving.

Staatssecretaris Van der Ploeg van Cultuur heeft gepleit voor de ontwikkeling van wat hij noemt een 'culturele planologie', wat hij voornamelijk als een 'stellingname' beschouwt. Natuurlijk is erfgoed een manier om plaatsen te bekijken en hen te besturen volgens die manier van kijken, in plaats van om de overblijfselen van het verleden te bewaren. De Nota Belvedere hanteert echter de verkeerde manier van kijken. Zij is defensief en beschermend wanneer zij

juist verandering zou moeten initiëren. Zij berust op het uitgangspunt van een statische, monolithische en een door experts van buitenaf opgelegde cultuur. Voor de meeste mensen die de landschappen en steden van Nederland gebruiken en ervan genieten, is de door de nota omschreven plaatsidentiteit nauwelijks relevant. Als 'belvedere' Italiaans is voor 'mooi uitzicht' en in architectonische zin een uitkijkpunt is, dan is deze 'Belvedere' een uitzicht vanaf het verkeerde punt in de verkeerde richting. Het uitzicht vanuit Den Haag, of zelfs vanuit Zeist (Rijksdienst voor de Monumentenzorg) is niet het enige perspectief. Natuurlijk moet er in de ruimtelijke ordening meer aandacht worden besteed aan cultuur, erfgoed en identiteit dan voorheen. Echter, een nadeel van terugkijken in plaats van vooruit is dat je eenvoudigweg de kansen niet ziet die de toekomst te bieden heeft. De ultieme treurigheid van deze nota ligt niet zozeer in wat ze wel, maar vooral in wat ze niet behandelt, namelijk het belang van erfgoed in onze multiculturele samenleving.

Gregory Ashworth is hoogleraar erfgoed-beheer bij de basiseenheid Planologie aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen. Marie-Jeanette Kuipers is AIO bij de basiseenheid Planologie aan diezelfde faculteit.

Literatuurselectie

- Graham, B., G.J. Ashworth and J.E. Tunbridge (2000) *A geography of heritage: Power, culture and economy*. London: Arnold.
- Jonge, D., de (1993) *Op verkenning in de betonwoestijn*. Delft: Delftse Universitaire Pers.
- OCW, LNV, VROM, VW (1999) *Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting, en Bijlage: gebieden*. Den Haag: VNG-uitgeverij.
- Ralph, E. (1976) *Place and placelessness*. London: Pion Ltd.
- Vidal de la Blache, P. (1941) *Principes de géographie humaine*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Webber, M.M. (red.) (1964) *Explorations into urban structure. Urban place and non-place urban realm*. Philadelphia: University of Pennsylvania.